

İQTİSADİYYAT**AVROPA İQTİSADI BİRLİYİNİN VALYUTA SİSTEMİNİN
YARANMASI VƏ İNKİŞAF MƏRHƏLƏLƏRİ****H.H.ASLANOV*****Bakı Dövlət Universiteti***

XX əsrin ikinci yarısından sonra iqtisadi baxımdan tərəqqi keçirən dünya təsərrüfatında yeni-yeni mənafeələr və tam mənimsənilməmiş bazarlar uğrunda rəqabət mübarizəsinin kəskinləşməsi nəticə etibarı ilə, ayrı-ayrı iri regional güc mərkəzləri arasında ziddiyyətlərin daha da dərinləşməsinə gətirib çıxardı. Bu artan ziddiyyətlər öz əksini regional bloklaşmada tapdı. Belə bloklardan biri olan hazırkı Avropa Birliyi öz müasir nailiyyətləri ilə ictimai-tarixi qanunauyğunluqlardan bəhrələnən bir sistemin təntənəsini təcrübi olaraq sübut etmiş oldu. Vahidləşməyə doğru gedən Avropa Birliyi inteqrasiya blokunun hazırkı mərhələsi kimi vahid valyutaya əsaslanan və öz uğurları və geoiqtisadi nəticələri ilə xüsusi maraq doğuran monetar inteqrasiya da məhz Avropa Valyuta Sisteminin sonrakı davamı olaraq, onun bazasında yaradılmışdır.

Yetərli səviyyədə inkişaf etmiş inteqrasiya qruplaşması olan Avropa Birliyi (AB) 1957-ci ilin martında 6 ölkə - AFR, Fransa, İtaliya, Belçika, Niderland və Lüksemburq arasında imzalanmış Roma müqaviləsi əsasında 1958-ci ilin yanvarın birindən fəaliyyət göstərir. Birliyə 1973-cü ildə İngiltərə, İrlandiya, Danimarka, 1981-ci ildə Yunanıstan, 1986-cı ildə Portuqaliya və İspaniya, daha sonra isə Avstriya, İsveç və Finlandiya daxil olmuşlar.

AB-in məqsədləri aşağıdakılardır: iqtisadi və siyasi birlik yaratmaqla AB-ini superdövlətə çevirmək; ABŞ və Yaponiya inhisarları ilə müvəffəqiyyətli rəqabət aparmaq məqsədilə dünya bazarında onun mövqeyini möhkəmləndirmək; İEOÖ-də, xüsusilə, Qərbi Avropa dövlətlərinin keçmiş müstəmləkələrində Birliyin təsir gücünü saxlamaq.

AB inteqrasiyasının əsas xarakterik cəhətlərindən biri burada inteqrasiya prosesinin maddi əsasına xidmət edən və Birliyin ümumi büdcəsi hesabına maliyyələşdirilən çoxsaylı müştərək fondların mövcud olmasıdır.

İqtisadi inteqrasiyanın ayrılmaz elementi monetar inteqrasiya hesab olunur. Monetar inteqrasiya dedikdə, valyuta siyasətinin koordinasi edilməsi, valyuta tənzimlənməsinin hökumətlərarası mexanizminin formalaşdırılması, dövlətlərarası valyuta-kredit və maliyyə qurumunun yaradılması prosesi başa düşülür. Monetar inteqrasiyanı gərəkli edən amillər aşağıdakılardır:

- malların, kapitalın və işçi qüvvəsinin axınının liberallaşması şəraitində milli iqtisadiyyatların qarşılıqlı asılılığını gücləndirmək üçün valyuta stabilliyinin tələb olunması;

- Yamayka Valyuta Sisteminin qeyri-stabilliyinin AB-ni destabil xarici amillərdən qorumağı tələb etməsi;

- Yamayka Valyuta Sisteminin əsasında dayanan dolların təsirini məhdudlaşdırmaq sayəsində Qərbi Avropanın vahid valyuta ilə dünyanın özəyi olmaq təşəbbüsü. Bu zaman Yaponiya ilə kəskinləşən rəqabət də az rol oynamadı.

Monetar inteqrasiya mexanizmi özündə valyuta-kredit tənzimlənməsi metodlarının məcmusunu birləşdirir. Belə tənzimlənmə vasitəsilə milli təsərrüfatların və valyuta sistemlərinin yaxınlaşması və qarşılıqlı uyğunlaşması həyata keçirilir. Monetar inteqrasiyanın başlıca elementləri isə aşağıdakılardır: a) birgə üzən valyuta məzənnəsi rejimi, b) valyuta müdaxiləsi, o cümlədən kollektiv valyuta müdaxiləsi, c) üzv ölkələrin valyutalarının məzənnəsini sabit saxlamağa yardımçı olan və onu kreditləşdirən müştərək fondlar, ç) valyuta və kredit tənzimlənməsini həyata keçirən regional valyuta-kredit və maliyyə qurumları.

Valyuta sferası maddi istehsaldan fərqli olaraq, inteqrasiyaya daha çox meyl edir. Qərbi Avropada valyuta inteqrasiyasının ünsürləri hələ AB-nin yaradılmasından xeyli əvvəl peyda olmuşdu. Hələ II dünya müharibəsindən sonra Fransa, İtaliya, Belçika, Niderland və Lüksemburq çoxtərəfli valyuta kompensasiyasına dair saziş imzalamış, 1947-ci ildə buraya Almanıyanın işğal olunmuş Qərb Torpaqları da daxil olmuşdu. 1948 və 1949-cu illərdə İƏİT-m üzvü olan 17 dövlət arasında avropadaxili ödəniş və kompensasiyaya dair imzalanmış saziş isə (Avropa Ödəniş Birliyi - çoxtərəfli klirinq) 1950-58-ci illər ərzində qüvvədə olmuşdur.

İnteqrasiya proseslərinin sonrakı inkişafı getdikcə valyuta harmonikləşməsi üçün şərait yetişdirirdi. 1958-68-ci illər AB inteqrasiyası tarixinə gömrük ittifaqı mərhələsi kimi düşdü. 1967-ci ildə isə aqrar "Ümumi Bazar" formalaşdı.

Lakin sənaye və kənd təsərrüfatı mallarının ticarəti sferasında inteqrasiya milli iqtisadiyyatların dövlət tənzimlənməsini zəiflətdi. Bu isə öz növbəsində hökumətlərarası kompensasiya mexanizmlərinin yaradılmasını zəruri etdi. Bununla əlaqədar olaraq, AB ölkələri 1971-ci ildə iqtisadi və valyuta birliyi yaradılmasının mərhələli proqramını qəbul etdilər. 1980-ci ildən qüvvədə olacaq bu proqramın layihəsinin işlənilib hazırlanması zamanı "monetaristlər"lə (Fransa başda olmaqla) "iqtisadçılar"ın (əsasən AFR nümayəndələri) mövqeləri toqquşdu. Belə ki, "monetaristlər" hesab edirdilər ki, əvvəlcə fiksə edilmiş valyuta məzənnəsi bazasında valyuta birliyi yaratmaq lazımdır. "İqtisadçılar" isə iqtisadi birliyin yaradılması ilə başlamağı təklif edir və "üzən" valyuta məzənnəsi rejiminə üstünlük verirdilər. Bu mübahisə 1969-cu ildə Haaqada AB hökumət başçılarının iqtisadi və valyuta birliyinin paralel olaraq yaradılmasına dair kompromis qərarları ilə sona çatdı. AB Nazirlər Şurasının 22 mart 1971-ci ildə qəbul etdiyi mərhələli "Verner planı" 10 il (1971-1980) üçün nəzərdə tutulurdu.

Planın icrasının I mərhələsi (1971-74-cü illər) üçün valyuta məzənnələrinin dalğalanma həddinin 1,2%-ə bərabər götürülməsi, onların qarşılıqlı dönərliliyinin tam təmin edilməsi, valyuta siyasətinin unifikasiya edilməsi, razılaşdırılmış iqtisadi, maliyyə və pul-kredit siyasətinin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulurdu. II mərhələdə (1975-1976-cı illər) bu tədbirlərin sona çatdırılması əsas vəzifə kimi qarşıya qoyuldu. III mərhələdə isə (1977-1979-cu illər) nəzərdə tutuldu ki, milli hökumətlər özlərinə məxsus olan bir sıra səlahiyyətləri "Ümumi Bazar" a versinlər. Mərhələnin sonunda isə valyuta məzənnələrini və qiymətləri

bərabərləşdirmək üçün vahid Avropa valyutasının yaradılması prioritet hesab olunurdu. Vahid büdcə sisteminin yaradılması, bankların fəaliyyətinin və bank qanunvericiliyinin harmonikləşdirilməsi də plana daxil idi. Pul-kredit və valyuta siyasətini harmonikləşdirmək məqsədilə üzv ölkələrin mərkəzi banklarını ABS-ın Federal Rezerv Sistemi (FRS) kimi birləşdirmək qarşıdakı əsas vəzifə kimi qəbul olundu.

Bu 3 mərhələdə valyuta inteqrasiyası prosesi aşağıdakı istiqamətlər üzrə inkişaf edirdi:

- valyuta-iqtisadi siyasəti koordinasiya etmək məqsədilə hökumətlərarası konsultasiyanın təsis edilməsi;

- AB valyutalarının birgə üzən məzənnəsi rejiminin (Avropa valyuta ilanı) yaradılması. Bunun mahiyyəti ondan ibarət idi ki, Avropa ölkələri öz valyutalarının məzənnələrini bir-birinə fiksə edir, onların digər dünya valyutalarına nəzərən birlikdə üzməsinə isə imkan verirdilər. Bu məhdud üzən valyuta məzənnəsinin bir forması olub, beynəlxalq iqtisadiyyatda bəzən "optimal valyuta məkanı" da adlandırılır;

- 1972-ci ildən etibarən, valyuta müdaxiləsinin təkə dollarla deyil, həm də alman markası ilə aparılması. Bu AB-nin Amerika valyutasından asılılığının azaldılmasına yönəlmişdi;

- Avropa Hesab Vahidinin (AHV) yaradılması. O, əvvəlcə 0,888671 qram xalis qızıla, 1975-ci ildən sonra isə AB valyutaları "səbət"inə bərabər tutuldu;

- hökumətlərarası kredit sisteminin formalaşdırılması. Bu tədiyyə balanslarındakı müvəqqəti kəsiri qapamaq və banklar arasında hesablaşmaları həyata keçirmək məqsədini güdürdü;

- əsasən aqrar "Ümumi Bazar"ı tənzimləmək məqsədilə AB büdcəsinin yaradılması;

- 1967-ci ildən "yaşıl məzənnə" - kənd təsərrüfatı məhsullarına qiymətqoyma zamanı fiksə edilmiş, lakin vaxtaşırı dəyişdirilə bilən məzənnə - sisteminin qurulması. Bu kurs bir qayda olaraq, bazar və mərkəzi məzənnədən fərqlənirdi.

- valyuta kompensasiyası (yəni, aqrar məhsulların vahid qiymətlərinə əlavə və endirimlər kimi çıxış edən vergi və subsidiyalar) sisteminin yaradılması. EKÜ-nün daxil edilməsinə qədər bu dollara bərabər götürülən və milli valyutada "yaşıl məzənnə" üzrə hesablanan aqrar hesab vahidində nəzərdə tutulmuşdu. Misal üçün, Fransada "yaşıl məzənnə"nin və qiymətlərin qalxması ilə əlaqədar olaraq, 1969-cu ilin avqustunda fransız frankının devalvasiyasından sonra buradan AB-nə ixrac olunan kənd təsərrüfatı mallarına vergi tətbiq olunmağa ("mənfi" kompensasiya ödənilməyə), idxal olunan belə mallar isə AB-nin ümumi büdcəsi hesabına subsidiyalaşdırılmağa başlandı. AFR-də isə analoji vəziyyətin əksinə olaraq, 1969-cu ildə markanın revalvasiyasından sonra burada ixrac subsidiyası ("müsbət" kompensasiya) ödənməyə və idxal vergisi tətbiq olunmağa başlandı. Yalnız 1999-cu ildən etibarən belə subsidiyaların məbləği azaldıldı.

- dövlətlərarası valyuta-kredit və maliyyə institutlarının - Avropa İnvestisiya Bankı (AİB), Avropa İnkişaf Fondu (AİF), Avropa Valyuta Əməkdaşlığı Fondu (AVƏF) və s. yaradılması.

İnteqrasiya prosesində baş verən bəzi irəliləyişlərə baxmayaraq, "Verner planı" süquta uğradı. Bu isə öz növbəsində, Birlik daxilində fikir ayrılığını gücləndirdi. İnteqrasiya prosesində durğunluq 70-ci illərin ortalarından 80-ci illərin ortalarına qədər davam etdi.

AB valyutalarının birgə üzən məzənnəsi rejimi az effektiv səciyyə daşdı. Belə ki, o, Birlik ölkələrinin valyuta-iqtisadi siyasətini koordinasiya edə bilmədi. Nəticədə ayrı-ayrı valyutalara spekulyativ hücumları yumşaltmaq məqsədilə valyuta məzənnələrində də tez-tez dəyişikliklər həyata keçirilirdi. Bəzi ölkələr isə dar çərçivədə valyuta məzənnəsini qoruyub saxlamaq naminə öz külli valyuta ehtiyatlarını sərf etməkdənsə, birgə üzən məzənnə rejimini tərk etməyə üstünlük verirdilər. 70-ci illərin ortalarında bir sıra ölkələr (AFR, Niderland, Danimarka, Belçika, Lüksemburq və dövrü olaraq Fransa) birgə üzən valyuta məzənnəsi rejimində iştirak edir, digərləri isə (Böyük Britaniya, İtaliya, İrlandiya və dövrü olaraq Fransa) öz valyutalarının fərdi olaraq, üzməsinə üstünlük verirdilər. Valyutaların birgə üzən məzənnə rejiminin yuxarıda göstərilən qüsurları daha mükəmməl bir sistemə ehtiyac yaradırdı. Bu ehtiyac özünü Avropa Valyuta Sistemində tapdı.

Avropa Valyuta Sisteminin ideyası 2 məşhur avropalı siyasətçi - AFR-in kansleri Helmut Şmidt və Fransa Prezidenti Jiskar d'Estenaya məxsusdur. Şmidt -Jiskar d'Estena təşəbbüsü 1978-ci ilin aprelində Kopenhagen görüşündə AB-nin digər dövlət və hökumət başçılarına təqdim edildi. Cəmi 3 aydan sonra bu təşəbbüs Bremen sammitində bəyənilədi. 1978-ci ilin dekabrında Brüsseldə AB-nə daxil olan 9 dövlətdən səkkizinin rəhbərləri AVS-nin şərti olaraq yaradılmasına dair razılığa gəldilər (B. Britaniya AVS-ə birləşməkdən imtina etdi). Razılaşma 13 mart 1979-cu ildə qüvvəyə mindi.

Avropa Valyuta Sistemi - regional valyuta sistemi, yaxud Yamayka Valyuta Sisteminin yarım sistemi olub, inteqrasiya çərçivəsində valyutanın fəaliyyəti ilə əlaqədar yaranan iqtisadi münasibətlərin məcmusu, valyuta məzənnələrinin stabilləşdirilməsi və inteqrasiya proseslərinin stimullaşdırılması məqsədilə "Ümumi Bazar" ölkələrinin valyuta münasibətlərinin təşkili formasıdır.

AVS-in yaradılması valyuta inteqrasiyası tarixində əsl sıçrayış idi. Birincisi, global valyuta sistemindən çıxmaq şərtilə, AB demək olaq ki, öz "valyuta müstəqilliyi"nə nail oldu ki, bu da onun dünya iqtisadiyyatında rolunun artmasına zəmanət verirdi. Üzv dövlətlər ilkin olaraq uyğun institutsional mexanizmlərin müstəqilliyini möhkəmləndirməklə, öz kollektiv valyuta siyasətlərini sərbəst olaraq aparmaq qərarına gəlmişdilər.

İkincisi, qeyri-stabil Yamayka Valyuta Sistemindən nisbi təcrid olunmaqla, AB həm "Ümumi Bazar"ı Amerika dollarının ekspansiyasından qorumağa, həm də öz valyutalarının əsaslandırılmış paritetlərinə və onun stabilliyinə nail oldu. "Valyuta toru" və "optimal valyuta zonası" yaradıldığı üçün artıq heç bir III dövlət AVS-ə daxil olan hər-hansı bir dövlətli ikitərəfli qaydada devalvasiya haqqında sazişə girə bilməzdi. Bu amil isə tədiyyə balansında daima iri miqdarda kəsirləri olan ABŞ-ın bütöv AB-dən asılılığını gücləndirirdi.

Üçüncüsü, qeyri-mütəşəkkil "valyuta ilanı"nın əvəzində struktur baxımından daha mükəmməl bir sistem quruldu. Bu sistemin mərkəzi oxu kimi isə yeni kollektiv hesab vasitəsi olan və bütün iştirakçı dövlətlərin valyutalarının "səbət'i kimi çıxış edən EKÜ (fr. European Currency Unit - Avropa Valyuta Vahidi) yaradıldı. Valyuta məzənnəsinin müəyyən edilməsinin ikili mexanizmi (ikitərəfli qaydada və EKÜ vasitəsilə) stabilliyə əlavə zəmanət verirdi.

Dördüncüsü, makroiqtisadi siyasət olan valyuta siyasətinin bütövləşməsi digər sferalarda da sonrakı bütövləşmələr üçün bir növ yol açdı.

Bütün bunlar AVS-i uzun valyuta integrasiyası yolunda AB-nin ilk addımı kimi sanmağa imkan verir.

AVS-nin mahiyyətini aşağıda göstərilən xarakterik cəhətlərlə açmaq olar:

- əvvəlcə EKÜ pariteti ayn-ayrı valyutaların paritetlərinin orta qiyməti kimi müəyyən edildi;

- sonralar isə tərsinə əməliyyatlar aparılmağa başlandı: hər bir fərdi valyutanın pariteti EKÜ-yə nəzərən təyin edildi;

- valyutaların ikitərəfli qaydada mübadilə nisbətləri birlikdə "valyuta toru"nu təşkil edirdi;

- fərdi valyutaların bazar məzənnələrinin dalğalanma həddi müəyyən edildi. Razılaşmaya görə bu hədd 2,25%-i (İtalyan lirəsi üçün 6%) aşmamalıdır;

- əgər fərdi valyutaların mərkəzi kursu göstərilən həddi keçərsə, onda hökumət aşağıdakı tədbirlərdən birinə əl atmalı idi:

a) diversifikasiya siyasəti

b) daxili siyasi tədbirlər

c) mərkəzi kursların dəyişdirilməsi

ç) digər iqtisadi tədbirlər.

AVS-in mexanizminə aşağıdakı 4 əsas element daxildir:

1. Kursun aşağı və yuxarı dalğalanma hədlərini keçdiyi hallarda mütləq hüdudsuz valyuta müdaxiləsi.

2. Kənarlaşma (sapma) indikatoru.

Qeyd edək ki, kənarlaşma indikatorunda EKÜ-nün iqtisadi tərkibinin səfərbərliyə alınması Fransanın təkidi ilə reallaşmışdır.

3. Kredit alətləri.

a) AVS-in iştirakçıları valyuta bazarında müdaxiləni dollarla deyil, xüsusi valyuta ilə həyata keçirməyi qərara almışdılar. Bununla birlikdə, lazım gələndə hallarda dollarla aparılan müdaxilə hökmən koordinasiya edilməlidir ki, bazarda müxtəlif yönlü əməliyyatlardan yaxa qurtarmaq mümkün olsun.

b) Nisbətən böyük olmayan kvota həddində, ümumi məbləği 4 mlrd. EKÜ-yə bərabər olan qısamüddətli valyuta köməkliyinin göstərilməsi. Adı çəkilən xətt üzrə kreditlər maksimum 8 ay müddətinə verilir.

c) 11 mlrd.-lik EKÜ-yədək kredit şəklində ortamüddətli maliyyə yardımının verilməsi. Bu alət BVF-in praktikasına uyğun formada modeləşdirilmişdir: kreditlər müəyyən şərtlərlə verilir.

Xüsusi olaraq, banklararası sazişlərə əsasən kredit verilməsi üzrə tədiyyələr 50% EKÜ ilə aparılmalı idi.

4. EKÜ-nün və AVS-in hesablaşma mexanizmi.

AVS-in baniləri EKÜ-yə geniş məsələlər dairəsində ümid bəsləyirdilər. Bunlar əsasən aşağıdakılar olmalı idi:

-əvvəl mövcud olmuş Avropa valyuta vahidini əvəz etmək, onun bütün məhdud funksiyalarını özündə cəmləşdirmək. EKÜ pariteti yaranandan sonra o, Avropa Hesab Vahidi paritetinə bərabər götürülmüşdü;

-mübadilə məzənnəsinin "ortaq məxrəc" mexanizminə xidmət etmək;

-əsas kənarlaşma indikatoru olmaq;

-müdaxilə və kredit mexanizminə xidmət etmək.

EKÜ-nün yaradılması ilə üzv ölkələrin mərkəzi bankları özlərinin qızıl kütləsi və dollar-valyuta ehtiyatının 20%-ini yeni yaradılmış Avropa Valyuta Əməkdaşlığı Fonduna (AVƏF) həvalə etməli oldular. Əvəzində isə EKÜ-də eyni miqdarda paya sahib oldular. Fondun depozitləri üç aylıq təzələnən svoplar formasında təsis edildi. Onun qədəri ehtiyatların miqdarının dəyişməsindən, qızılın qiymətindən və dolların kursundan asılı olaraq korrektə edilirdi. Rəsmi EKÜ bilavasitə müdaxilənin özü üçün deyil, yalnız onunla əlaqədar yaranan borcların qapanması üçün istifadə edilə bilərdi.

Xüsusi EKÜ isə ilk növbədə, beynəlxalq banklararası əməliyyatların həyata keçirilməsində, bankların ssuda verməsində, müəssisələrin və beynəlxalq təşkilatların apardığı əməliyyatlarda, həmçinin beynəlxalq ticarət üzrə hesablaşmalarda tətbiq edilirdi. Xüsusi EKÜ ilə banklarda əmanət saxlamaq onun sahibləri üçün cəlbedici idi. Belə ki, bu zaman aşağı faiz dərəcələrinə baxmayaraq, mübadilə riski çox kiçik idi.

Əvvəlcə milli valyutaların miqdarına uyğun həcmdə EKÜ-nün emissiyası nəzərdə tutulmuşdu. Sonradan bu əməliyyatın son mərhələdə həyata keçirilməsi qərara alındı. Belə ki, bəzi hökumətlər bunun pul kütləsinin lüzumsuz artımına səbəb olacağından ehtiyat edirdilər.

Bremen və Brüssel qərarları 2 il ərzində Avropa Valyuta Fondunun yaradılmasını nəzərdə tuturdu. Xatırladaq ki, bu Fond çərçivəsində AVS-in fəaliyyətinin bütün aspektləri konsolidə (ümumiləşməli) olunmalı idi.

Beləliklə, AVS-in iştirakçı dövlətləri çoxsəviyyəli fəaliyyət planı ilə "üzməyə göndərildi":

Birinci səviyyə - bazar mübadilə məzənnəsinin qorunması. Bu məqsədə nail olmaq üçün məzənnə öz dalğalanma intervalından kənara çıxdığı hallarda qeyri-məhdud valyuta müdaxiləsinə imkan yaradırdı.

İkinci səviyyə - tədiyyə balansının sağlamlaşdırılması üçün qısamüddətli valyuta köməkliklərinin və ortamüddətli maliyyə yardımlarının cəlb edilməsi.

Üçüncü səviyyə - valyuta kursunu sabit saxlamaq məqsədilə daxili iqtisadi siyasətin müxtəlif vasitələrindən istifadə. Milli valyutanın məzənnəsinin qorunmasının ən geniş istifadə olunan vasitələrindən biri faiz dərəcələrinin qaldırılması (yaxud endirilməsi) hesab olunur. Qeyd edək ki, pul bazarında valyuta məzənnəsinin faiz normasına nəzərən elastikliyi vahiddən böyük olduğu hallarda bu siyasətin yürüdülməsi səmərəli hesab olunur. Milli valyutanın mövqeyinə bir sıra hallarda ləng, bununla birlikdə, yetərli həddə güclü təsir göstərən vasitə büdcə kəsirinin ixtisarı (və ya əksinə, artırılması) sayılır. Xüsusi kritik məqamlarda hökumət kapitalın hərəkəti üzərində sərt nəzarət, yaxud da qiymətlərin və gəlirlərin dondurulması kimi güclü təsiri ilə seçilən vasitələrdən istifadə də edə bilər.

Dördüncü səviyyə - mərkəzi kurslara və ya valyuta paritetlərinə yenidən baxış.

İlk 13 il ərzində AVS və onun mexanizmi çox da geniş əhatəsi olmayan təkmilləşmə ilə yadda qaldı. Bunlar içərisində ən mühümləri 1987-ci ilin sentyabrında Bazel-Neyborqda mərkəzi bank rəhbərlərinin görüşündə razılaşdırıldı:

- valyuta müdaxiləsi ilə əlaqədar yaranan borcların ödənilmə müddəti müdaxilə ayı qurtaran gündən etibarən əvvəl qəbul olunmuş 45 gündən, sonralar 75 günədək artırıldı;

- AVS-nin ilkin planına əsasən müdaxilə, kurs yalnız müəyyən edilmiş həddən kənara çıxdıqda həyata keçirilə bilərdi. Lakin təcrübə bu məhkumiyyətin də əsassızlığını sübut elədi. Bununla belə, həmin hədd daxilində xarici valyutanın istifadəsi də avtomatik deyildi: bunun üçün emitent mərkəzi bankın razılığını almaq gərək idi. Sonradan göstərilən hədd daxilində müdaxiləni asanlaşdırmaq məqsədilə emitent mərkəzi bankın razılığı olmadan da qısamüddətli valyuta yardımları sistemində kvotanın 200%-i həcmində xarici valyutanın cəlb edilməsinə icazə verildi.

- borclu ölkələr öz borc məbləğinin nəinki 50%-ini, hətta hamısını EKÜ-yə dəyişmək hüququnu əldə etdilər.

AVS-in əsasında duran fəaliyyət planı nə dərəcədə uğurlu gerçəkləşdi? İlk öncə qeyd edək ki, layihənin ümumi uğurları ilkin gözlənilməyindən yaxşı alındı. Lakin uğursuzluqlar kimi göstərmək olar ki, AVS-in iştirakçıları Avropa Valyuta Fondunun (AVF) yaradılması haqda öz qərarlarını reallaşdırma bilmədilər. Kənarlaşma indikatoru milli dövlətlərin daxili iqtisadi siyasətlərinin metodoloji əsası olmadı. Valyuta müdaxiləsi nəzərdə tutulan əhəmiyyəti vermədi. Müvafiq kredit alətləri (daha qısamüddətli kredit alətləri istisna olmaqla) tək-tük istifadə olunurdu.

AVS tarixində mühüm məqam kimi mərkəzi kursların dəyişdirilməsi (onlara yenidən baxış) sazişlərini qeyd etmək olar. Xatırladaq ki, ilk əvvəl bu dəyişiklik müstəsna və epizodik hal kimi nəzərdə tutulmuşdursa, sonradan vəziyyət köklü dəyişdi (bütövlükdə isə, 1979-95-ci illər ərzində mərkəzi kurslarda 17 dəfə dəyişikliklər aparılıb). AVS-in mövcud olduğu ilk 13 il 3 mərhələyə bölünür:

Birinci mərhələ tam 4 ili (mart 1979 - mart 1983) əhatə edir. Bu mərhələnin başlanğıcı nisbətən sakit keçdi. Qərbi alman hökuməti iqtisadi artımı həvəsləndirmək üçün tədbirlər həyata keçirirdi. Son nəticədə bu AFR markasının zəifləməsinə gətirib çıxarsa da, marka ilə digər avropa valyutaları arasında ənənəvi gərginliyi tam aradan qaldıra bilmirdi.

Mərkəzi kurslara *ilkin baxış* 1979-cu ilin sentyabrında, AVS qüvvəyə minəndən cəmi yarım il sonra baş verdi. Hərçənd ki, bu baxış yalnız iki valyutaya - AFR markası və Danimarka kronu — şamil edildi və öz miqyasına görə məhdud səciyyə daşıyırdı, lakin prinsipial əhəmiyyətə malik idi. Uzun sürən danışıqlardan sonra zəif valyuta olan Danimarka kronunun devalvasiyası haqda qərara gəldi. Bu qərar valyuta inteqrasiyası tarixində yeni eranın başlanmasından xəbər verirdi.

İkinci baxış 1979-cu ilin noyabrında Danimarka kronuna həsr olundu. Danimarka hökuməti milli sənaye məhsullarının rəqabət qabiliyyətinin aşağı düşməsi ilə əlaqədar kronu 5% devalvasiya etmək haqqında icazə istədi. Brüssel qətnaməsinə uyğun olaraq rəsmi Kopenhagen eyni zamanda indeksləşmənin daxili mexanizmini sərtləşdirdi. Lazımi icazə heç bir müzakirəsiz və adi telefon razılaşmaları əsasında verildi. Bundan sonra 16 ay ərzində valyuta paritetlərinə və mərkəzi kurslara heç bir dəyişiklik edilmədi. Lakin əslində bu "coşğunluq öncəsi sakitlik" idi. 1979-80-ci illərdə baş verən II enerji böhranı nəticə etibarilə, ayrı-ayrı ölkələrdə inflyasiyanın güclənməsinə, tədiyyə balansının kəsinin və işsizliyin artmasına, sənaye istehsalının aşağı düşməsinə gətirib çıxardı. Vəziyyətdən çıxış

yolu kimi ABŞ-ın öz pul-kredit siyasətini kəskin sərtləşdirməsi hər bir Qərbi Avropa ölkəsini seçim qarşısında qoydu: ya Federal Rezerv Sisteminin (FRS) atdığı addımları təkrarlamaq, ya da valyutanın lüzumsuz ucuzlaşmasına "göz yummaq". Təbii ki, hər bir dövlət dünya iqtisadiyyatında müxtəlif yer tutması səbəbindən bu məsələyə eyni cür yanaşa bilməzdi.

AVS-də ilk reaksiyanı 1981-ci ilin fevralında AFR hökuməti pul-kredit siyasətini sərtləşdirməklə verdi. Marka bahalaşaraq daha zəif valyutalara zərbə endirdi.

Üçüncü baxış 1981-ci ilin martında italyan hökumətinin öz milli valyutasının mərkəzi kursunun 6% aşağı salınması barədə xahişi ilə əlaqədar oldu. Bu xahiş əsas etibarilə, onunla motivləşdirildi ki, İtaliyada əmək haqqının indeksləşdirilməsinin qeyri-elastik mexanizmi mövcud olduğu üçün hökumət inflyasiya artımını cilovlaya bilmir. Bu dəfə icazə nisbətən asan verildi. Belə ki, İtalyan həmkarları bunu o amillə izah etdilər ki, lirə digər valyutalara nəzərən daha "xəstə"dir.

Göstərilən dövr ərzində meydana gələn ən ciddi və təhlükəli təmayül isə AFR ilə Fransanın iqtisadi siyasətləri arasında təzadın meydana gəlməsi idi. 1981-ci ilin mayında Fransada prezident seçkilərində sosialist Fransua Mitteran qələbə çaldı. O, hakimiyyətə gəldiyi ilk günlərdən ekspansion siyasət yürütməyə başladı. Nəticədə cəmi 4 ay ərzində frank "yoluxdu". Valyuta məzənnəsini stabil saxlamaq isə mühüm valyuta müdaxiləsi tələb edirdi. Yaranan durum olduqca acınacaqlı idi və daha radikal tədbirlərə ehtiyac yaranmışdı.

1981-ci ilin sentyabrında Fransa və AFR *dördüncü baxışın* keçirilməsinə razılıq verdilər. Bu həm də tək iki valyutaya deyil, digərlərinə də şamil edildi. Yekunda fransız frankı 3%, italyan lirəsi 2% devalvasiya olunduğu halda, qərbi alman markası və holland quldeni 5,5% revalvasiya edildi. Nəticə etibarilə, bu irəliləyiş Belçika-Lüksemburq, Danimarka və İrlandiya valyutalarının 2% devalvasiyası demək idi.

Qeyri-stabilliyin növbəti qurbanı Belçika frankı oldu. Milli valyutanın pul bazarında rəqabət qabiliyyətliliyinin azalması və ona edilən güclü spekulyativ hücumlarla əlaqədar olaraq Belçika hökuməti 12%-lik devalvasiyaya icazə almaq üçün xahiş etdi. Onlar öz həmkarlarını o barədə də məlumatlandırdılar ki, devalvasiya ilə yanaşı gəlirlər siyasətində də islahatlar aparacaqlar. Eyni zamanda analoji xahişlə Danimarka hökuməti də kronu 7% devalvasiya etmək üçün müraciət etdi. Əgər Belçikanın müraciəti real əsaslara söykəndisə, Danimarkanın niyyəti rəqabət devalvasiyası idi. Təbii ki, bu da AVS-in digər iştirakçıları tərəfindən qısqanlıqla qarşılanmaya bilməzdi. Çünki onlar öz məhsullarının rəqabətətliliyinin aşağı düşəcəyindən ehtiyat edirdilər. Uzun sürən danışıqlardan sonra nəhayət ki, 1982-ci ilin fevralında *beşinci baxış* gerçəkləşdi və Belçika frankı 8,5%, Danimarka kronu isə 3% devalvasiya edildi.

AFR və Fransa iqtisadi siyasətlərində meydana gələn təzad onların valyutalarının paritetində də qeyri-mütənasiblik yaradırdı. Nəticədə 1982-ci ilin iyununda paritetlərə *altıncı baxış* həyata keçirildi. Qərbi alman markası və holland quldeni hər biri 4,25% revalvasiya, fransız frankı və italyan lirəsi isə uyğun olaraq, 5,75% və 2,75% devalvasiya edildi. Fransız frankı ilə alman markası arasında mübadilə nisbətinin 10% dəyişməsi həm də daxili iqtisadi siyasətlərdə korrektlər edilməsinə

dair müzakirələrlə müşayiət olundu. Fransanın yeni maliyyə naziri Jak Delorun təşəbbüsü ilə Fransa öz ekspansion xəttindən əl çəkdi və əsas diqqəti qiymətlərin stabilləşdirilməsinə yönəltdi.

AVS tarixində *ikinci mərhələ* (mart 1983 - yanvar 1987) daha sakit keçməsi ilə yadda qaldı. Qərbi Avropa valyutalarının stabilliyi xüsusilə təqdirəlayiq idi, əgər nəzərə alsaq ki, bu dövrdə dollar paritetində kəskin dalğalanma müşahidə olunurdu. Lakin II mərhələnin ortalarından sonra vəziyyət köklü dəyişdi.

Səkkizinci baxış 1985-ci ilin iyulunda təkcə italyan lirəsinə şamil edildi. Belə ki, o, 8% devalvasiya edildi. Bu tədbir o cəhətinə görə təqdir edildi ki, İtaliyadakı yüksək inflyasiya tempi digər Avropa ölkələrində də inflyasiyanın güclənməsinə bais olurdu.

Doqquzuncu baxış 1986-cı ilin aprelində və olduqca mürəkkəb keçdi. Yenidən alman markası ilə fransız frankı arasında nisbət dəyişikliyinə ehtiyac yaranmışdı. Fransanın yeni hüquq-mərkəzçi koalisiyası öz sosialist sələflərinin səhvlərini təkrarlamamağı və frankla marka arasındakı mübadilə nisbətini daha 6% dəyişməyi qərara aldılar. Dəyişiklik simmetrik həyata keçirildi: frank 3% devalvasiya, marka isə (həmçinin qulden) 3% revalvasiya edildi. Eyni zamanda fransız hökuməti kapitalın hərəkətinin liberallaşdırılmasına dair əvvəl qəbul edilmiş qərarı da təsdiqlədi və büdcə balanslaşdırılmasına dair tədbirlərin aparılmasını elan etdi.

Onuncu baxış yalnız bir valyuta - irland funtu ilə bağlı oldu. Belə ki o, 1986-cı ilin avqustunda 8% devalvasiya edildi. Bu zaman əsas amil onun ən yaxın iqtisadi tərəfdaşı olan B, Britaniyanın valyutasının 1981-ci ildən başlayan zəifləməsi idi. 1986-cı ildə funt sterlinqin birdən-birə 20% ucuzlaşması İrlandiyanın tədiyyə balansında çətinliyi daha da artırdı. Vəziyyətdən optimal çıxış yolu isə irland funtunun devalvasiyasında idi.

On birinci baxış 1987-ci ilin yanvarında ABŞ dollarının məzənnəsinin kəskin düşməsi ilə bağlı oldu. Sonuncuya səbəb dünya bazarında ona olan tələbin azalması, AFR markasına isə artması idi. Vəziyyəti nizamlamaq üçün alman markası və holland quldeni 3% revalvasiya, Belçika frankı isə 2% devalvasiya edildi.

Üçüncü mərhələ (yanvar 1987 - sentyabr 1992) AVS-in çiçəklənmə mərhələsi kimi tarixə düşdü. Bu mərhələdə Bazel-Neyborq sazişi imzalanmış, AVS-in kredit imkanları genişləndirilmişdir. 1990-cı ilin yanvarında italyan lirəsinin dalğalanma həddi 2,25% standartına qədər daraldıldı. İspan pesetası 1989-cu ilin iyununda, ingilis funt sterlinqi 1990-cı ilin oktyabrında, portuqal eskudosu 1992-ci ilin aprelində 6%-lik dalğalanma həddi ilə AVS-ə birləşdirildi. Norveç (oktyabr 1990), İsveç və Finlandiya (may 1991) öz valyutalarının EKÜ-yə birtərəfli qaydada qoşulmasını elan etdilər. Son 5 il yarım ərzində mərkəzi kurslara düzəlişlər edilməsinə bir daha ehtiyac duyulmadı.

Üçüncü mərhələnin başlanmasına az qalmış Vahid Avropa Aktı qəbul olundu. Onun ümumi məqsədlərinə müvafiq olaraq EKOFİN 1988-ci ilin iyununda kapital bazarının tam liberallaşdırılmasına dair qərar qəbul etdi (Yunanıstan, İrlandiya, Portuqaliya və İspaniya 1992-ci ilədək möhlət aldılar).

Mərkəzi kurslara aparılan dəfələrlə düzəlişlərin rəasional əsasları vardı: onlar yüksək inflyasiya tempinin (AFR-ə nəzərən) kompensasiya edilməsi üçün bir vasitə idi. Bundan başqa, birtərəfli rəqabət

devalvasiyasının motivləri isə yüksək inflyasiyalı ölkələrdə milli iqtisadiyyatı dirçəltmək üçün stimulları yaratmaq idi. Nəticədə III mərhələdə AVS-in ilkin 7 iştirakçısı (İtaliya istisna olunmaqla) sırasında inflyasiya templərinin aşkar yaxınlaşması sezilirdi. Bu harmonizasiya AV inteqrasiya blokunun növbəti uğuru idi.

ƏDƏBİYYAT

1. Шемятенков В.Г. Евро: две стороны одной монеты. М.: 1998.
2. Рыбин В.Г. Новая единая европейская валюта Евро. ТАСИС, М.: 1998.
3. Киреев А. Международная экономика. часть 2, М.: 2000.
4. Кругман П., Обстфельд М. Международная экономика: теория и политика. Перевод с английского. М.: 1997.
5. Красавиной Л.Н. Международная валютно-кредитные и финансовые отношения. Учебник. М.: 2000.
6. Michael Jugblit. Wiso Euro-Berater. Frankfurt/ Wien, 2001.
7. Peter Proksh. Die Euro Münzen. Münzen, 2001.

СОЗДАНИЕ И ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ ЕВРОПЕЙСКОЙ ВАЛЮТНОЙ СИСТЕМЫ И ЕВРОПЕЙСКИЙ ЭКОНОМИЧЕСКИЙ СОЮЗ.

Г.Г.АСЛАНОВ

РЕЗЮМЕ

В статье изучены сущность, значимость Европейской валютной интеграции, анализируется Европейская валютная система, как ее неотъемлемый элемент. В работе также исследованы теоретические и фактические аспекты перехода на единую валюту, этапы его формирования и развития.

CREATION AND STAGES OF DEVELOPMENT OF THE EUROPEAN CURRENCY SYSTEM AND EUROPEAN THE ECONOMIC UNION

G.G.ASLANOV

SUMMARY

In clause studies essence, the importance of the European currency integration, Analysis the European currency system, as its integral an element. In work theoretical and practical aspects of transition on uniform currency, stages of its formation and development also are investigated.